

ΘΕΜΑ: ΤΟ ΠΡΩΙΜΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ. Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ.

ΈΤΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ: 2009-2010

ΟΝΑΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΧΛΑΜΠΟΥΤΑΚΗ ΘΕΟΦΑΝΩ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 1340200900395

ΜΑΘΗΜΑ: ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΧΟΛΗ: ΝΟΜΙΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
1. Το κοινοβουλευτικό σύστημα	
Α. Τι εστί κοινοβουλευτισμός	4
Β. Η πολιτική αντιπροσώπευση ως προϋπόθεση του κοινοβουλευτικού συστήματος	4-6
Γ. Η συνταγματική κατοχύρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος	6-7
2. Υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα (1844-1864)	7
3. Σχέσεις ανάδειξης της κυβέρνησης και δημοκρατι- κού Πολιτεύματος	8-9
4. Η γένεση του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήμα- τος την περίοδο 1862-1864	9-10
5. Πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα. (1862-1864)	10-12
6. Η ιστορική έναρξη του πρώιμου κοινοβουλευτικού Συστήματος στην Ελλάδα	13-16
7. Η «λεκτική απουσία» του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος στο Σύνταγμα του 1864	17-18
8. Μοναρχική και κοινοβουλευτική διάσταση του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος.	18-19
9. Η αρχή της διατήρησης (1864-1875)	
Α. Ο ορισμός της αρχής της διατήρησης και οι δύο όψεις της	20
Β. Διακρίσεις της αρχής της διατήρησης	21-22

10. Η αρχή της δεδηλωμένης	
Α. Ο ορισμός της αρχής της δεδηλωμένης	22
Β. Ιστορική αναδρομή	23-24
Γ. «Τίς πταίει;»	24-25
11. Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης	25
12. Διακρίσεις της αρχής της δεδηλωμένης	25-28
Επίλογος	28
Βιβλιογραφία	29-30

1.Το κοινοβουλευτικό σύστημα

A. Τι εστί κοινοβουλευτισμός

Κοινοβουλευτικό σύστημα (parlamentaris re) είναι το αντιπροσωπευτικό πολιτικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο η κυβέρνηση που διορίζεται από τον αρχηγό της εκτελεστικής εξουσίας πρέπει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Ο όρος κοινοβουλευτισμός υποδηλώνει μία συγκεκριμένη μορφή σχηματισμού πολιτικής θέλησης, μέσω του εκλεγόμενου συλλογικού αντιπροσωπευτικού οργάνου. 1. Ο κοινοβουλευτισμός υπήρξε το πολιτικό ιδεώδες του 19^{ου} αιώνα. Ο αγώνας που διεξήχθη στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ενάντια στην αυταρχία, αποτελούσε ουσιαστικά αγώνα για την καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος. 2.

B.Η πολιτική αντιπροσώπευση ως προϋπόθεση του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Στο σύγχρονο συνταγματικό κράτος η πολιτική εξουσία ασκείται από τον κυρίαρχο λαό κατά βάση όχι άμεσα, αλλά μέσω των εκλεγμένων αντιπροσώπων του. Αυτό συνάγεται από το άρθρο 1 παρ.1 του Συντάγματος: "Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευομένη κοινοβουλευτική Δημοκρατία". Δηλαδή, εφόσον η δημοκρατία μας είναι κοινοβουλευτική, αναγκαστικά θα είναι και αντιπροσωπευτική.

Έτσι, κοινοβουλευτισμός και αντιπροσωπευτισμός αναφέρονται ουσιαστικά στο ίδιο πολιτικό σύστημα. Απλώς, με τον πρώτο δίνεται έμφαση στο βασικό όργανο, ενώ με τον δεύτερο τονίζεται η βασική αρχή της ίδιας μορφής πολιτικής κυριαρχίας. Ωστόσο, πρέπει να ση-

---

1.Πρβλ. BADURA parlamentarismus and parteienstaatliche Demokratie, σ. 15

2.Πρβλ. KELSEN, Vom Wesen und Wert der Demokratie, σ.26

μειώσουμε ότι ο όρος αντιπροσωπευτισμός είναι ευρύτερος, καθώς η αντιπροσώπευση είναι δυνατή και από άλλα όργανα εκτός του κοινοβουλίου, από τα οποία είναι δυνατόν να ελλείπει το στοιχείο της εκλογής. 3.

Ωστόσο, πρέπει να λάβουμε υπόψιν μας ότι το κοινοβούλιο, δηλαδή οι αντιπρόσωποι του λαού, όχι μόνο ψηφίζει τους νόμους, αλλά αναδεικνύει και την κυβέρνηση, κατέχοντας με αυτόν τον τρόπο κεντρική θέση μεταξύ των κρατικών οργάνων. Το αντιπροσωπευτικό κοινοβούλιο είναι το όργανο μέσα στο οποίο και μέσω του οποίου πραγματώνεται η πολιτική κυριαρχία, η οποία εκφράζεται με τον όρο κοινοβουλευτισμός.

Παρατηρούμε όμως, ότι κάθε αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν είναι αναγκαία και κοινοβουλευτική, καθώς μπορεί να καθιερώνεται το προεδρικό ή ημιπροεδρικό σύστημα. Ακόμα, στο άρθρο 1 παράγραφος 3 του Συντάγματος επιβεβαιώνεται ότι οι εξουσίες της Βουλής πηγάζουν από τον λαό.

Συνέπεια λοιπόν της συνταγματικής κατόχυρωσης του αντιπροσωπευτικού συστήματος, σε μία αντιπροσωπευτική δημοκρατία, είναι ιδίως ότι η νομοθετική ρύθμιση οφείλει να αφήνει περιθώρια εκπροσώπησης στο κοινοβουλευτικό σύστημα και άσκησης ουσιαστικής επιρροής στο πολιτικό γίγνεσθαι για όλες καταρχήν τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις και τάσεις. Παράλληλα, οι αντιπρόσωποι πρέπει να συνδέονται με ουσιαστική σχέση αντιπροσώπευσης με το εκλογικό σώμα και όχι από σχέσεις καταφρόνησης, κάτι το οποίο θα ήταν αντίθετο προς την αντιπρο-

---

3.Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Το κοινοβουλευτικό σύστημα και η ανάδειξη της κυβέρνησης στην Ελλάδα (1844-1875) σ.15

σωρευτική αρχή και άρα αντισυνταγματικό, ακόμα κι αν για τέτοιου είδους παραβιάσεις του Συντάγματος δεν υπάρχουν νομικές κυρώσεις.
4.

Γ. Η συνταγματική κατοχύρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Το άρθρο 1 παράγραφος 1 του Συντάγματος καθιερώνει το κοινοβουλευτικό σύστημα ως θεμελιώδη και μη αναθεωρήσιμη συνταγματική αρχή προσδιοριστική της κυβέρνησης. Το κοινοβουλευτικό σύστημα σε αντίθεση π.χ. με τη διάκριση των εξουσιών, δεν αποτέλεσε ποτέ το προϊόν κάποιας θεωρητικής σύλληψης, η οποία να μεταφέρθηκε αργότερα στην πράξη.⁵ Αντίθετα προέκυψε βαθμιαία, μέσα από ιστορική εξέλιξη των αιώνων, στον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο.

Σε μία σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία το κοινοβουλευτικό σύστημα, συνδυαζόμενο συστηματικά με τη δημοκρατική αρχή, απολήγει «κατά λογικήν και πολιτικήν και νομικήν ανάγκην εις την καθιέρωσιν της ουσιαστικής υπεροχής της Βουλής, ως αντιπροσωπείας του κυρίαρχου Λαού». 6. Την πεμπτούσια του κοινοβουλευτικού συστήματος αποτελεί η εξάρτηση της κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής, 7. και μόνο (μονιστικός κοινοβουλευτισμός).

---

4. Πρβλ. Ξ. ΚΟΝΤΙΑΔΗ, Ελεύθερη εντολή και κομματική πειθερχία, ΚοινΕπιθ 23-24, 174 επ.

5. Α.ΜΑΝΕΣΗΣ, αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, 2, 1961-1965,448

6.Βλ. Δ.ΤΣΑΤΣΟΥ, Συνταγματικό δίκαιο, τόμ. Β, 1992,100, Η-Ρ. SCHNEIDER, DAS PARLAMENTRISCHE SYSTEM, σε: HdBVerfR, 1983,240

Με την λειτουργική αυτή σύνδεση μεταξύ του κοινοβουλίου, δηλαδή της πλειοψηφίας του, και της κυβέρνησης επιτυγχάνεται ουσιαστικά η ενοποίησή τους σ' ένα μόνο κέντρο πολιτικής εξουσίας, ενώ ο αρχηγός του κράτους περιορίζεται σε έναν κατά βάση συμβολικό ρόλο. Έτσι φαίνεται πως αντιλαμβανόταν άλλωστε και ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 το κοινοβουλευτικό σύστημα 8. και με την έννοια αυτή το καθιέρωσε ως θεμελιώδη αρχή στο άρθρο 1 παρ. 1 του Συντάγματος.

2. Υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα (1844-1864)

Υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα είναι η πρώτη μορφή κοινοβουλευτικού συστήματος κατά το οποίο η κυβέρνηση αναδεικνύεται από τον μονάρχη και διατηρείται στην εξουσία εξαρτώμενη από αυτόν ελεγχόμενη όμως από το κοινοβούλιο.

Το υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα αποτελεί την πρώτη μορφή κοινοβουλευτικού συστήματος που εμφανίστηκε στην Ελλάδα. Αφετηρία του αποτέλεσε η θέσπιση και ίδρυση του πρώτου ελληνικού κοινοβουλίου και της Γερουσίας το 1844. Το κοινοβούλιο αυτής της περιόδου δεν έχει καμία αρμοδιότητα ως προς την ανάδειξη ή την διατήρηση της κυβέρνησης παρά μόνο ευθύνεται για τον έλεγχο της κατά την διάρκεια της θητείας της. Το υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα σχετίζεται αποκλειστικά με την αρχή του ελέγχου. Ο μονάρχης εξακολουθεί να είναι αρχηγός του κράτους και το πολίτευμα παραμένει μοναρχικό, με έναν όμως πιο συνταγματικό χαρακτήρα.

---

7. Βλ. Δ. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, Εκ της γενικής εισηγήσεως πλειοψηφίας επί του κυβερνητικού σχεδίου Συντάγματος, Το Σ. 1975,464

8. Για την δημοκρατική αρχή βλ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο II τευχ. Α', σ.66 επ., Μάνεση, Εγγυήσεις, τομ. II, σ.33επ., 37επ., 42επ., 52επ., 61επ., 78επ. Του ιδίου, Η δημοκρατική αρχή σ.66επ.

Κατά την περίοδο 1844-1864 παρατηρείται μία προσπάθεια εξισορρόπησης της εξουσίας του μονάρχη και της Βουλής. Ωστόσο, ο μονάρχης εξακολουθεί να έχει μία θέση υπεροχής. Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι το υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα δεν αποτελεί κυβερνητικό σύστημα.

3. Σχέσεις ανάδειξης της κυβέρνησης και δημοκρατικού πολιτεύματος

Οι συνταγματικές διατάξεις που αναφέρονται στον τρόπο ανάδειξης της κυβέρνησης πρέπει να ερμηνεύονται ταυτόχρονα και παράλληλα προς την δημοκρατική αρχή, δηλαδή το θεμέλιο του πολιτεύματος. Η εξέταση συνεπώς της διαδικασίας ανάδειξης της κυβέρνησης συνδέεται ως έναν βαθμό με την εξέταση της εφαρμογής της δημοκρατικής αρχής.⁹

Η έρευνα των σχέσεων της ανάδειξης της κυβέρνησης με το δημοκρατικό πολίτευμα θα πρέπει να εξεταστεί ως προς δύο πλευρές. Κατ'αρχάς, ως προς το αντιπροσωπευτικό σύστημα, την δημοκρατικοποίηση δηλαδή του συνταγματικοπολιτικού συστήματος, στα πλαίσια της αντίθεσης για την εξουσία, του μονάρχη και του κοινοβουλίου (αυτή η πλευρά του εξεταζόμενου θέματος αποτελεί και την παρελθοντολογική διάστασή του). Και κατά δεύτερον, ως προς την δημοκρατικοποίηση του αντιπροσωπευτικού κοινοβουλευτισμού στην σύγχρονη εποχή (αυτή η πλευρά του υπό εξέταση θέματος αποτελεί την σύγχρονη και μελλοντική σημασία του). Η διάκριση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι το ζήτημα της ανάδειξης της κυβέρνησης εμφανίζεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία με την μορφή του καθορισμού και του περιορισμού των σχετικών αρμοδιοτήτων του

9.Για την δημοκρατική αρχή βλ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ, Συνταγματικό Δίκαιο II τευχ. Α', σ.66 επ.,ΜΑΝΕΣΗ, Εγγυήσεις, τομ. II, σ.33επ., 37επ., 42επ., 52επ., 61επ., 78επ. Του ιδίου, Η δημοκρατική αρχή σ.66επ.

ανώτατου άρχοντα, ενώ στην σύγχρονη κομματική δημοκρατία εμφανίζεται κυρίως ως ζήτημα συμμετοχής του λαού στην σχετική διαδικασία. Επομένως, και η συνταγματική προβληματική διαφέρει αντίστοιχα.

Η συνταγματική λειτουργία ανάδειξης της κυβέρνησης καθώς και των κρατικών οργάνων παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στην δημοκρατία το ζήτημα της ανάδειξης της κυβέρνησης και δημοκρατική διαδικασία συνδέονται άμεσα. Εδώ ισχύει η από κάτω προς τα πάνω ανάδειξη των κρατικών οργάνων, με δημοκρατικό τρόπο. Επομένως, στο δημοκρατικό πολίτευμα οι σχετικές λειτουργίες αποκτούν μορφή διακριτικών γνωρισμάτων με ιδιαίτερη σημασία και διαφοροποιούν τη δημοκρατία από άλλες πολιτειακές μορφές.

Η συνταγματική διαδικασία του θεσμού των εκλογών εντάσσεται άμεσα στα πλαίσια των σχέσεων του τρόπου ανάδειξης της κυβέρνησης και του δημοκρατικού πολιτεύματος. Είναι σημαντική η εξέταση του βαθμού συμμετοχής του λαού στην διαδικασία ανάδειξης της κυβέρνησης, γεγονός που διαφοροποιεί και την σύγχρονη κομματική δημοκρατία από εκείνη της αντιπροσωπευτικής τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη. 10.

4.Η γένεση του πρωιμου κοινοβουλευτικού συστήματος την περίοδο 1862-1864

Η άποψη ότι τα Συντάγματα εκφράζουν την πολιτική ισορροπία αντίθετα ισταμένων πολιτικών δυνάμεων σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες επιβεβαιώνεται απόλυτα μέσω της δημιουργίας του κοινο-

---

10. Για τις διαφορές της κομματικής από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία βλ. LEIBHOLZ, Stukturprobleme der modernen Demokratie, σ.,78 επ, ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, η δομή και η λειτουργία της σύγχρονης δημοκρατίας, σ 15επ.

βουλευτικού συστήματος, η οποία κατά βάση οφειλόταν στην πολιτική αντίθεση μονάρχη και κοινοβουλίου. Η αντίθεση αυτή βρίσκεται πίσω από τον νομικό κανόνα εξάρτησης της διατήρησης της κυβέρνησης, στην εξουσία, από την βουλή. 11.

Η δημιουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος οφείλεται στην προσπάθεια συμβιβασμού των πολιτικών αντιθέσεων δύο αντίθετα ισταμένων πολιτικών δυνάμεων, εκείνη του μονάρχη και εκείνη του κοινοβουλίου. Η αντίθεση αυτή αποτέλεσε την γενεσιουργό αιτία του κοινοβουλευτικού συστήματος. (Η αντίθεση αυτή είχε την εποχή εκείνη «εξωτερικό» χαρακτήρα, βρισκόταν δηλαδή έξω από το κοινοβούλιο, ενώ αντίθετα σήμερα έχει προσλάβει «εσωτερικό» χαρακτήρα και βρίσκεται μέσα σε αυτό). Με την γένεση του κοινοβουλευτικού συστήματος η ανάδειξη της κυβέρνησης εξαρτάται από το κοινοβούλιο, με αποτέλεσμα την δημιουργία ισορροπίας της πολιτικής αντίθεσης, κατανέμοντας κατά έναν τρόπο την εξουσία ανάμεσα στα δύο αυτά όργανα. Ο μονάρχης διατήρησε την εξουσία διορισμού της κυβέρνησης της αρεσκείας του, αλλά το κοινοβούλιο απέκτησε το δικαίωμα να εκφράζει την εμπιστοσύνη του προς αυτήν.

5.Πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα. Η αρχή της διατήρησης (1864-1875)

«Πρώιμο» ή αλλιώς «γνήσιο» κοινοβουλευτικό σύστημα είναι ένα σύστημα διακυβέρνησης του κράτους στο οποίο ο ανώτατος άρχοντας (κάποτε μονάρχης) αναδεικνύει κατά βούληση την κυβέρνηση, αυτή όμως εξαρτάται από το κοινοβούλιο σε όλη την διάρκεια της θητείας της, δηλαδή διατηρείται από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ελεγχόμενη κατά την διάρκεια του βίου της από την μειοψηφία.

---

11. Για την συνταγματικοπολιτική αντίθεση μονάρχη –κοινοβουλίου ως γενεσιουργό συνταγματικό πλαίσιο του κοινοβουλευτικού συστήματος βλ. SCHMITT, Die Prinzipien des Parlamentarismus σ.41 επ., KELSEN, Vom Wesen und Wert der Demokratie σ.26

Αποτελεί μία μορφή «διανομής εξουσίας» ανάμεσα στο κοινοβούλιο και τον μονάρχη, η οποία πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει στην σύγχρονη εποχή ούτε και στην χώρα δημιουργίας του (Αγγλία).

Το αρχικό αυτό ή πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα, συνήθως ονομάζεται «γνήσιο» και σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε ως το βασικό μέτρο σύγκρισης του «ορθού» για κάποια συγκεκριμένη ενέργεια. Ο όρος αυτός είναι γενικότερα αδόκιμος,- αν λάβουμε υπόψιν μας ότι δεν είναι δυνατό να υπάρχει «γνήσιο» και «νόθο» κοινοβουλευτικό σύστημα, αλλά μόνο εκείνο το οποίο επιβάλλει η εκάστοτε ιστορική συγκυρία - αλλά και άκρως παραπλανητικός, καθώς δημιουργεί την εντύπωση της απόκλισης από το «ορθό». Στην πραγματικότητα πρόκειται απλώς για απόκλιση από την αρχική μορφή, η οποία δεν αποτελεί πάντοτε και το ορθότερο και δεν είναι πάντοτε απαλλαγμένη από ατέλειες. Καταλληλότερος επομένως είναι ο όρος πρώιμο ή αρχικό καθώς έτσι εκφράζεται ακριβέστερα η αρχική μορφή του κοινοβουλευτισμού.

Το κοινοβουλευτικό σύστημα αναπτύχθηκε αρχικά στην Αγγλία 12. και προέκυψε από την αντίθεση του κοινοβουλίου και του στέμματος, και μάλιστα εξελίχτηκε πολύ νωρίτερα από τις άλλες χώρες. Αργότερα διαδόθηκε στις χώρες της Ηπειρωτικής Ευρώπης. Στην πορεία του όμως μεταφυτεύτηκαν πολλά εθνικά στοιχεία, υπέστη «εθνική διαμόρφωση». 13. Το λεγόμενο «γνήσιο» κοινοβουλευτικό σύστημα,

---

12. Για την εξέλιξη του κοινοβουλευτισμού στην Αγγλία βλ. κυρίως το έργο του του LOWELL, *Le government de l'Angleterre*, κεφ. XXIII, ESMEIN, *Elements de droit Constitutionnel*, I, σ.79επ. Βλ. ακόμα, BAGEHOT, *The English Constitution* σ.59επ., 150επ., 252επ., JENNINGS, *The British Constitution*, σ.148επ., καθώς και του ίδιου, *Cabinet Government*, σ.472επ., BLAKE, *The development of the British Parliamentary System 1861-1901*, σ.107επ., BOGDANOR, *Present Problems of the British Constitution*, σ.117, KLUXEN, *Die geistesgeschichtlichen Grundlagen des englischen Parlamentarismus*, σ.99επ.

αποτελεί μία μορφή «διανομής της εξουσίας» ανάμεσα στο κοινοβούλιο και στον μονάρχη, ο οποίος βέβαια δεν υφίσταται στην σύγχρονη εποχή. Κατά το πρότυπο του αγγλικού συστήματος εφαρμόστηκε ο κοινοβουλευτισμός και στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Ειδικότερα στην Ελλάδα ίσχυσε κατά την περίοδο 1864-1874 μετά την έξωση του Όθωνα και την ψήφιση του Συντάγματος του 1864. Προϋπήρχε όμως του Συντάγματος ήδη από την περίοδο 1862-1864.

Το πρώτο κοινοβουλευτικό σύστημα δεν επενέβαινε στο δικαίωμα του βασιλιά να διορίζει την κυβέρνηση, θέσπιζε όμως τον κανόνα να εξαρτάται η παρουσία της διορισθείσας κυβέρνησης στην εξουσία από την εμπιστοσύνη της Βουλής προς αυτήν. Στο λεγόμενο «γνήσιο» κοινοβουλευτικό σύστημα, ο διορισμός της κυβέρνησης δεν εξαρτάται από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου. Η εμπιστοσύνη έπεται και δεν αποτελεί προϋπόθεση του διορισμού.

Η συνταγματικοπολιτική εξέλιξη όμως οδήγησε στην αναστροφή της σχέσης αυτής και έτσι η εμπιστοσύνη άρχισε να προηγείται ως απαραίτητη προϋπόθεση του διορισμού. Η εμπιστοσύνη προηγείται ως «δεδηλωμένη». Η γένεση της αρχής της δεδηλωμένης, οφείλεται στην δημιουργία και εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων. Έτσι, πλέον στην Ελλάδα έχουμε βασιλευόμενη δημοκρατία αντί της μέχρι τότε συνταγματικής μοναρχίας, ενώ έχει κατοχυρωθεί η λαϊκή κυριαρχία. Η εφαρμογή του Συντάγματος του 1864 αποτέλεσε το τέλος της μεταβατικής και την έναρξη μίας νέας περιόδου της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας.

13.. Για τις εθνικές ιδιομορφίες και την εθνική «προσαρμογή» του κοινοβουλευτικού συστήματος, βλ. ΣΒΩΛΟ, Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμος Α', σ.399, ο οποίος και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «ενώ είναι ευχερές να γνωρίση τίς καθ' ἕκαστον κράτος το κοινοβουλευτικόν σύστημα είναι δυσχερέστατον να σχηματοποιήσει αυτό εις έννοιανεφαρμοζομένην εις όλα». Βλ. Επίσης ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμος Α', σ.206

6.Η ιστορική έναρξη του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα

Η κρατούσα άποψη υποστηρίζει ότι το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα άρχισε για πρώτη φορά να εφαρμόζεται στην Ελλάδα το 1875, κατά τον χρόνο δηλαδή διακήρυξης της δεδηλωμένης. Τότε για πρώτη φορά η κυβέρνηση όφειλε να έχει την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου.

Ακόμα, υποστηρίζεται ότι πριν από το 1875 υπήρχαν απλώς δείγματα κοινοβουλευτικού συστήματος, σε καμία όμως περίπτωση αυτό δεν ήταν διαμορφωμένο. Μέχρι τότε απλώς υπήρχαν τάσεις κοινοβουλευτισμού.

Στην πραγματικότητα όμως, το κοινοβουλευτικό σύστημα εφαρμόζεται στην Ελλάδα ως σύστημα διατήρησης τα δεκατρία χρόνια πριν από την αρχή της δεδηλωμένης. Επόμενος, το σημείο της ιστορικής ενάρξεως του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα συμπίπτει με την έναρξη της μεταβατικής περιόδου.

Ως συνταγματικό σύστημα, δηλαδή ως κανόνας δικαίου, το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα αναγνωρίστηκε *expressis verbis* πολύ αργότερα, το 1927, αλλά δεν πρέπει να λησμονούμε ότι συναγόταν ήδη από τις διατάξεις του Συντάγματος του 1864, το οποίο προέκυψε από την επανάσταση του 1862. 14.. Η εφαρμογή του Συντάγματος του 1864 αποτέλεσε το τέλος της μεταβατικής περιόδου και την έναρξη της νέας περιόδου της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας. Το νέο Σύνταγμα πραγματοποιεί σημαντική ποιοτική μεταβολή στο πολίτευμα, καθώς από την συνταγματική μοναρχία, η Ελλάδα περνάει στην βασιλευομένη δημοκρατία.ηη.

Και στην Ελλάδα η δημιουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος ήταν αποτέλεσμα της σύγκρουσης ανακτόρων και κοινοβουλευτικών δυνάμεων. 15. Η δημιουργία του έχει πάντως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία οφείλονται στις ιδιομορφίες του ελληνικού χώρου. 16. Η από το 1844 σχεδόν καθολικοποίηση της ψήφου, που παρουσιάζεται ήδη από την εποχή της εθνικής επαναστάσεως και εκδηλώνεται έντονα στα επαναστατικά Συντάγματα, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την διαμόρφωση του κοινοβουλευτικού συστήματος. Η αντίθεση μονάρχη-

κοινοβουλίου πλέον έχει προσλάβει άλλες διαστάσεις. Τώρα έχει ως αποτέλεσμα την «έξωση» του Όθωνα, την αντικατάσταση της μοναρχίας και ταυτόχρονα την απρόσκοπτη αποδοχή και εφαρμογή του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος. Η εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτικού συστήματος είναι άμεσο αποτέλεσμα της επανάστασης του 1862, η οποία απέβλεπε στην απομάκρυνση του συγκεκριμένου μονάρχη.

Στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της γένεσης του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος, ανήκει το ότι εγκαθιδρύεται σε περίοδο απουσίας του μονάρχη, σε αβασίλευτη περίοδο. Ο Γεώργιος αργότερα, αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του βρίσκει «έτοιμο» το κοινοβουλευτικό σύστημα και αναλαμβάνει μέσα σε αυτό το πλαίσιο.

Την περίοδο 1864-1875 οι σχέσεις λαού και βασιλιά έχουν εξομαλυνθεί. Ο βασιλιάς έχει εκλεχθεί από τον ίδιο τον λαό, ενώ το κοινοβούλιο κατέχει πλέον ισχυρή θέση στα πολιτικά τεκταινόμενα. Η ρήξη των σχέσεων επήλθε αργότερα, το 1875. Το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα οικοδομήθηκε και εξελίχθηκε στα πλαίσια των σχέσεων ενός νέου μονάρχη και ενός ισχυρού κοινοβουλίου. Σε ένα «ειδυλλιακό περιβάλλον» όπου κυριάρχησε η εξάρτηση της κυβέρνησης από το κοινοβούλιο.

---

13. Έχει ιδιαίτερη σημασία για την ερμηνεία του Συντάγματος και για το ερευνώμενο ζήτημα του κοινοβουλευτικού συστήματος και της ανάδειξης της κυβέρνησης το ότι το «επίπεδο δημοκρατικότητας» της Ελλάδας ήταν την εποχή εκείνη πολύ υψηλότερο των άλλων κρατών. ο Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, στο έργο του, Το Σύνταγμα του 1864, σημειώνει ότι η Ελλάδα πρώτη σχεδόν ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες, θεσπίζει ανεπίστρεπτα μία αδημοκρατικά νομιμοποιημένη εξουσία, που στηρίζεται στην καθολική ανδρική ψηφοφορία.»

14.βλ. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος σ.293επ., ΔΡΟΣΟΣ, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα του 19^{ου} αι. σ.11επ., ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα σ.23επ., ΜΟΣΚΩΦ, Η Εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα σ.55επ., ΜΑΤΗΙΟΠΟΥΛΟΣ, Geschichte der sozialen Frage σ.36επ., 53 επ., ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19^ο αι. σ. 115επ.

15.βλ. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος σ.293επ., 296επ.

Πότε όμως «επιβλήθηκε» το κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα; Πότε αναγνωρίστηκε από το Σύνταγμα το κοινοβουλευτικό σύστημα; Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά πρέπει καταρχήν να σημειωθεί ότι η γενικότερη στάση της ελληνικής νομικής επιστήμης απέναντι στο πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα την περίοδο της δημιουργίας του ήταν ιδιαίτερος επιφυλακτική. 16. Αλλά και πολύ αργότερα το κοινοβουλευτικό σύστημα αντιμετώπισθηκε υποβαθμισμένα ως «πολιτικός κανόνας», παρότι αποτελεί το θεμέλιο του πολιτεύματος.αποτέλεσμα της στάσης αυτής υπήρξε το ότι η γενικότερη ενασχόληση με το κοινοβουλευτικό σύστημα, δεν υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική. Η όλη αρνητική προδιάθεση της ελληνικής νομικής επιστήμης δεν της επέτραψε την αξιοποίηση του πραγματικά πλούσιου και εξαιρετικά ενδιαφέροντος ιστορικού υλικού. Η σύνδεση του κοινοβουλευτικού συστήματος φαίνεται να αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στη θεωρητική του ανάλυση.

Το κοινοβουλευτικό σύστημα δεν συνταγματοποιήθηκε ούτε με την αναθεώρηση του 1911, ενώ οι πρώτες μελέτες στον πανεπιστημιακό χώρο κάνουν την εμφάνισή τους μετά το 1920. Σύμφωνα με την νομική επιστήμη το κοινοβουλευτικό σύστημα εισήχθη στην Ελλάδα το 1875, 17. Αν και αναγνωρίζονται και προηγούμενος «κοινοβουλευτικές τάσεις». Αν και ιστορική έναρξη του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα τοποθετείται το 1875, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η νομική του έναρξη τοποθετείται πολύ αργότερα, το 1927.

---

16. Χαρακτηριστικό είναι ότι πολύ αργότερα, λίγο πριν την σύνταξη του Συντάγματος του 1927, ο Ν.Ν. Σαρίπολος τάχθηκε κατά της συνταγματικής πρόβλεψης κοινοβουλευτικών κανόνων, «καθόσον δεν είναι δυνατόν να διατυπώθωσι νομικώς και να καθορισθώσιν εις άρθρα γραπτού Συντάγματος αι αρχαί του λεπτοτάτου κοινοβουλευτικού συστήματος, εν τη λειτουργία του οποίου ενεργούσι τόσοι ψυχολογικοί και ιστορικοί παράγοντες, τόσοι ποικίλοι δυνάμεις, τόσοι αστάθμητοι παράγοντες (imponderabilia). Βλ. Ν.Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ, Σύστημα Κοινοβουλευτικής κυβερνήσεως εν τη νεωτάτη αυτού εξελίξει, Αθήναι 1921, σ. 11.

Ωστόσο, καθώς ο όρος κοινοβουλευτικό σύστημα 18. αποδίδει σύστημα συνταγματικών αρχών, υπό μία ευρύτερη σκοπιά περιλαμβάνει και την πρώτη διάστασή του, δηλαδή τον έλεγχο της κυβέρνησης από την Βουλή, η έναρξή του συμπίπτει με την έναρξη της εφαρμογής του Συντάγματος του 1844.

---

17. Για την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα το 1875: βλ. Αλ. ΣΒΩΛΟΣ, Συνταγματική ιστορία, σ.43, Συνταγματικόν Δίκαιον τόμος Α', σ. 351, του ίδιου: ο ίδιος, αναφερόμενος στην κοινοβουλευτική ευθύνη των υπουργών γράφει: «Αληθώς δε αυτή μετά μεν το Σύνταγμα του 1864 αρχίζει να διαγράφεται, μετά δε το 1875 σταθεροποιείται.», κατα τον ίδιον συγγραφέα : « το κοινοβουλευτικό σύστημα αγράφως μεν καθιερώθη παρ' ημίν και ίσχυσε σταθερώς από το 1875. Ως σύνολον δε γραπτών διατάξεων εισήχθη διά του ισχύοντος Συντάγματος». Ακόμα, βλ. ΣΓΟΥΡΙΤΣΑΣ, Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμος Α', σ.142. Σύμφωνα με τον κ.Σγουρίτσα, το κοινοβουλευτικό σύστημα αναγνωρίσθηκε και εφαρμόσθηκε στην πρακτική σταθερά από το 1875 και εφεξής, με την αρχή της δεδηλωμένης, την οποία διατύπωσε ο Χαρ. Τρικούπης. Στην σχετική μονογραφία του: Η Οργάνωσις της Κυβερνήσεως και η κοινοβουλευτική ευθύνη των Υπουργών, Αθήναι 1931, σ.34, γράφει « Η επίσημος όμως αναγνώρισις του κοινοβουλευτισμού και η διαμόρφωσις αυτού εις συνταγματικόν αξίωμα οφείλεται αποκλειστικώς εις τον Χαρ. Τρικούπη.» Για την μη ομαλή εξέλιξη του κοινοβουλευτισμού την πρώτη περίοδο της εφαρμογής του Συντάγματος του 1864, βλ. Η.ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, Ο Κοινοβουλευτισμός, σ.131επ. Ο ίδιος διαπιστώνει και παραβιάσεις, όπ.παρ., σ.121 και σ.223επ., ο ίδιος συγγραφέας επίσης τονίζει ότι: «υπό το Σύνταγμα του 1864, το κοινοβουλευτικόν σύστημα... επέτυχε να παγιωθεί από το 1875...». επιπλέον, βλ. ΑΡ.ΜΑΝΕΣΗ, Η δημοκρατική αρχή στο Σύνταγμα του 1864, Συνταγματική θεωρία και πράξις, Θεσσαλονίκη 1980, σ.93επ., «Ένδεκα μόλις έτη μετά την θέσπισιν του Συντάγματος του 1864, το 1875, ήρχισε να λειτουργή εις την Ελλάδα το κοινοβουλευτικόν σύστημα κυβερνήσεως και η δημοκρατική αρχή ήρχισε να γίνεται πολιτική πράξις. Το Σύνταγμα περιείχε μεν εμβρυωδώς ωρισμένας διατάξεις ευνοούσας την ανάπτυξιν και την λειτουργίαν του κοινοβουλευτικού συστήματος, αλλά δεν το καθιέρωνε ρητώς», βλ.σ.94: «Ήδη δε το κοινοβουλευτικόν σύστημα, που εισήχθη το 1875 διά της αρχής της δεδηλωμένηςως πολιτική πρακτική και κατέστη εν συνεχεία «συνθήκη του πολιτεύματος», ισχύει από του 1952 παρ' ημίν ως νομικός θεσμός.»

18. Ο χρονικός προσδιορισμός της «έναρξης», προϋποθέτει το σημασιολογικό της προσδιορισμό. Τί πρέπει να νοείται ως «έναρξη του κοινοβουλευτικού συστήματος» η έναρξη του ελέγχου της κυβέρνησης από την βουλή, η έναρξη της διατήρησης της κυβέρνησης στην εξουσία με την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου, ή το χρονικό σημείο, από το οποίο η Βουλή αναδεικνύει πλέον την κυβέρνηση;

7.Η «λεκτική απουσία» του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος στο Σύνταγμα του 1864

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στο Σύνταγμα του 1864 δεν γίνεται ρητή διατύπωση κάποιου κανόνα κατά τον οποίο η κυβέρνηση έπρεπε να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

Όλα τα ξένα Συντάγματα της εποχής καθώς και το νέο ελληνικό Σύνταγμα δεν περιείχαν διατάξεις ρητά αναφερόμενες στο κοινοβουλευτικό σύστημα ως σύστημα διατήρησης. 19. Θεωρητικά δύο απαντήσεις είναι δυνατές.

Σύμφωνα με την πρώτη, η εθνοσυνέλευση θεωρούσε την εξουσία διατήρησης ως «μεταβατικού χαρακτήρα». Ήταν επομένως εξουσία, που διατήρησε η εθνοσυνέλευση, μόνο για την περίοδο μέχρι την 17^η Νοεμβρίου 1864, δηλαδή εξουσία προσωρινή, που θα είχε μόνο η εθνοσυνέλευση και που δεν προοριζόταν και για την Βουλή που επακολούθησε.

---

19. Το πρώτο Σύνταγμα που ρητά καθιέρωσε το κοινοβουλευτικό σύστημα είναι εκείνο της Βενεζουέλας, του 1874. Κατά το άρθρο 34, παρ.1, οι υπουργοί δεν λαμβάνονταν από την Βουλή, αλλ' ήταν υποχρεωμένοι να παραιτηθούν, εφόσον αποδοκιμάζονταν. Βλ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, Κοινοβουλευτισμός, σ.16-17 και τις παραπομπές. Ο γαλλικός Συνταγματικός νόμος της 25^{ης} Φεβρουαρίου 1875 καθιέρωσε τη συλλογική ευθύνη των υπουργών, για την γενική πολιτική της κυβέρνησης και την ατομική, για τις πράξεις κάθε υπουργού. Βλ. DUGUIT, Traite de Droit Constitutionnel, τόμος II, σ.824επ.- Το τουρκικό Σύνταγμα του 1876, όπως αναθεωρήθηκε μετά την επανάσταση του 1908, όριζε στα άρθρα 35 και 38, ότι σε περίπτωση άρσης της εμπιστοσύνης της βουλής η κυβέρνηση υποχρεούται να παραιτηθεί. Βλ. ΣΑΡΙΠΟΛΟ, Σύστημα κοινοβουλευτικής κυβερνήσεως, σ.8, σημ. 4. Βασικά το κοινοβουλευτικό σύστημα διατυπώνεται ρητά στα διάφορα γραπτά Συντάγματα μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Επομένως, κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα της εισαγωγής του κοινοβουλευτικού συστήματος στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, είναι ότι προηγήθηκε για αρκετό χρονικό διάστημα η εφαρμογή και ακολούθησε η γραπτή του διατύπωση.

Κατά την δεύτερη εκδοχή, η εξουσία διατήρησης, κατά την θέληση των συντακτών του Συντάγματος του 1864, δεν είχε προσωρινό χαρακτήρα και ούτε συνδεόταν με την μεταβατική περίοδο. Αντίθετα ήταν μία εξουσία η οποία με το Σύνταγμα του 1844 ανήκε στο κοινοβούλιο, και με το νέο Σύνταγμα του 1864 εξακολούθησε να ανήκει σε αυτό. Για τον λόγο αυτό οι διατάξεις παρέμειναν οι ίδιες. Η δεύτερη αυτή άποψη θεμελιώνεται και από το περιεχόμενο του ψηφίσματος ΞΗ', και ιστορικά είναι η πιο πιθανή, ιδίως αν ληφθεί υπόψιν ο συσχετισμός των δυνάμεων.

Το κείμενο του Συντάγματος του 1864 δεν αποκλείει όμως, ούτε την πρώτη ούτε την δεύτερη εκδοχή. 20. Θεωρητικά λοιπόν και οι δύο απόψεις είναι υποστηρίξιμες. Το Σύνταγμα, λοιπόν δεν προβλέπει ρητά αλλά και ούτε απαγορεύει το κοινοβουλευτικό σύστημα.

8.Μοναρχική και κοινοβουλευτική διάσταση του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος.

Στο πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα, η κυβέρνηση αποκτά μία κάποια «αυτοτέλεια» από τον αρχηγό του κράτους. Πλέον δεν εξαρτάται από μόνο από την εμπιστοσύνη του μονάρχη, όπως συνέβαινε κατά την περίοδο της μοναρχίας, αλλά και από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου, προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία. Το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα αποτελεί ένα σύστη-

---

20. Βλ. Εφ.Συνελ. τόμος VI, σ.358επ., 361επ.,366. Από τα πρακτικά των συζητήσεων δεν προκύπτει «απόρριψη» του κοινοβουλευτικού συστήματος. Δεν υποβλήθηκε δηλαδή πρόταση της μορφής «η κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής», η οποία αν υποβαλλόταν και δεν γινόταν δεκτη, τότε πράγματι θα είχαμε απόρριψη του κοινοβουλευτικού συστήματος από την εθνοσυνέλευση. Η μη ψήφιση της πρότασης Πετιμεζά, να λαμβάνονται οι υπουργοί από τη Βουλή, δεν σήμαινε απόκρουση του κοινοβουλευτικού συστήματος.

σύστημα «διπλής εμπιστοσύνης». 21. Βλέπουμε λοιπόν, ότι στο πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα, όντας εξισοροποιητικό σύστημα των αντιθέσεων που επικρατούσαν μεταξύ μονάρχη και κοινοβουλίου, απαραίτητα στοιχεία για την ανάδειξη και την διατήρηση της κυβέρνησης στην εξουσία, ήταν τόσο η εμπιστοσύνη από πλευράς μονάρχη, όσο και η εμπιστοσύνη από πλευράς κοινοβουλίου. Η εμπιστοσύνη του μονάρχη, η οποία ήταν απόρροια της προηγούμενης περιόδου δεν έχει εξαλειφθεί.

Έτσι, το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα έχει δύο διαστάσεις, την εξωκοινοβουλευτική-μοναρχική και την κοινοβουλευτική, οι οποίες αντιστοιχούν στην στους δύο πόλους του πολιτεύματος εκείνης της εποχής, τον μονάρχη και το κοινοβούλιο. Ως προς την ανάδειξή της η κυβέρνηση εξαρτάται άμεσα από την εμπιστοσύνη του μονάρχη και έμμεσα από την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου, ενώ αντίθετα, ως προς την διατήρησή της εξαρτάται άμεσα από το κοινοβούλιο και έμμεσα από τον μονάρχη. Ο μονάρχης λοιπόν, ως προς την διατήρηση της κυβέρνησης, μπορεί να παύει την θητεία της,- μόνο όμως για λόγους νομιμότητας, καθώς ο βασιλεύς βασιλεύει αλλά δεν κυβερνά. 22. , -να διαλύει την Βουλή οποτεδήποτε και να προκηρύσσει εκλογές. 23. Με την μορφή αυτή το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα ολοκληρώθηκε στην Ελλάδα το 1875. Πρόκειται για την περίοδο του «ελληνικού Ορλεανισμού». 24.

---

21. Βλ. ΜΑΝΕΣΗ, Εγγυήσεις, II σ.448, σημ57 και τις παραπομπές.

22.Βλ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Το κοινοβουλευτικό σύστημα και η ανάδειξη της κυβέρνησης στην Ελλάδα (1844-1875) σ.147

23. Βλ.. ΜΑΝΕΣΗ, Εγγυήσεις, II σ.149επ, 153επ, του ΙΔΙΟΥ, Ηδημοκρατική αρχή στο Σύνταγμα του 1864, Συνταγματική θεωρία και πράξη, Θεσσαλονίκη 1980, σ.95επ., επίσης π.α. 483επ.

24. Βλ. Για τον γαλλικό Ορλεανισμό (1830-1848) DUGUIT, Traite de Droit Constitutionnel, τόμος II, σ.643επ., 817επ, 821, LALUMIERE-DEMICHEL, Les regimes parlementaires europeennes,σ.51επ., DUVERGER, Institutions politiques , τόμος I, σ. 117επ., COGUEL, Geschichte und Gegenwartsproblematik des franzosichen Parlamentarismus, σ.161επ., βλ. Και π.α. 299, σημ 65.

9. Η αρχή της διατήρησης (1864-1875)

A. Ο ορισμός της αρχής της διατήρησης και οι δύο όψεις της.

Το πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα βρισκόταν σε άμεση σχέση με την αρχή της διατήρησης. Η κοινοβουλευτική ευθύνη της κυβέρνησης πραγματώνεται μέσα από την υποχρέωσή της σε παραίτηση εφόσον δεν λάβει την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής. Η κυβέρνηση δηλαδή οφείλει πλέον να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Στο πρώιμο κοινοβουλευτικό σύστημα όμως, το κοινοβούλιο δεν αναδεικνύει την κυβέρνηση, απλώς εκφράζει την εμπιστοσύνη ή την δυσπιστία του προς αυτήν, την οποία έχει διορίσει ο μονάρχης. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται μία προσπάθεια ενδυνάμωσης της ισχύος του κοινοβουλίου και αντίστοιχου περιορισμού της ισχύος του βασιλιά. Πρόκειται για βασική αρχή της διάστασης της διατήρησης της κυβέρνησης στην εξουσία. Η αρχή της διατήρησης δεν ρυθμίζει και την ανάδειξη της κυβέρνησης στην εξουσία, αλλά μόνο την διατήρησή της σε αυτήν.

Αποτελεί μία μερικότερη αρχή του πρώιμου κοινοβουλευτικού συστήματος. Η αρχή της διατήρησης δεν επηρεάζει την ανάδειξη της κυβέρνησης, η οποία ανήκει στις εξουσίες του βασιλιά, αλλά καθορίζει την διατήρησή της. Δεν ήταν ρητώς διατυπωμένη στο Σύνταγμα του 1864, αλλά συναγόταν από το περιεχόμενο των γενικών διατάξεων.

Η αρχή της διατήρησης εμφανίζεται με δύο όψεις, μία θετική και μία αρνητική. Κατά την θετική της διατύπωση, επάγεται ότι η κυβέρνηση διατηρείται στην αρχή μόνο στην περίπτωση κατά την οποία λαμβάνει την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου. Αντίθετα. Κατά την αρνητική της διατύπωση επάγεται ότι σε περίπτωση που η κυβέρνηση καταψηφισθεί από το κοινοβούλιο οφείλει να δηλώσει την παραίτησή της. Οι δύο όψεις είναι αναπόσπαστες μεταξύ τους, και η μία συνεπάγεται αναμφίβολα την άλλη.

B. Διακρίσεις της αρχής της διατήρησης.

Η αρχή της διατήρησης διαιρέθηκε σε σχετική και απόλυτη. Σύμφωνα με την σχετική αρχή της διατήρησης η κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, αλλά μόνο όταν βρίσκεται σε σύνοδο. Δηλαδή, οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της παρούσας Βουλής. Διαφορετικά, όταν η Βουλή δεν συνεδριάζει, δεν θεωρείται αναγκαία η εμπιστοσύνη της. Κυρίως η αρχή της διατήρησης με την σχετική της μορφή εφαρμόστηκε στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1864-1875. Η σχετική αρχή της διατήρησης ενσωματώθηκε στο Σύνταγμα του 1864 ως μη ρητά διατυπωμένος κανόνας δικαίου. Αν και περιείχε τις ίδιες σχεδόν κοινοβουλευτικές διατάξεις με το Σύνταγμα του 1844, ερμηνευόμενο πλέον σύμφωνα με την νέα συνταγματοπολιτική κατάσταση, προκύπτει ότι ήδη από την ψήφισή του η αρχή της διατήρησης αποτελεί βασική του αρχή.

Σύμφωνα με την απόλυτη αρχή της διατήρησης, η κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, ανεξαρτήτως χρονικών προσδιορισμών. Για την παραμονή της κυβέρνησης στην εξουσία πρέπει να είναι δεδομένη η εμπιστοσύνη της Βουλής προς αυτήν ακόμα και όταν η Βουλή δεν βρίσκεται σε σύνοδο. 25.

Η εμπιστοσύνη της Βουλής προς την νέα κυβέρνηση κατοχυρώνεται μέσω πρότασης εμπιστοσύνης και ψήφου εμπιστοσύνης, ενώ η απόσυρσή της γίνεται μέσω της πρότασης δυσπιστίας και της ψήφου δυσπιστίας αντίστοιχα. Πρόταση εμπιστοσύνης αποτελεί η κυβερνητική αίτηση προς το κοινοβούλιο προκειμένου να αποφασίσει αν τάσσεται υπέρ του νέου σχηματισμού της κυβέρνησης. Η πρόταση εμπιστοσύνης λαμβάνει χώρα πάντοτε στην αρχή της κυβερνητικής περιόδου μετά τις προγραμματικές

25.Βλ. Άρθρο 84 Συντ. 1864 : «Η Κυβέρνησις ..να ζητήσει ψήφον εμπιστοσύνης της Βουλής..»

δηλώσεις της νέας κυβέρνησης και όποτε το ζητήσει η νέα κυβέρνηση κατά την βουλευτική περίοδο και ολοκληρώνεται με την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής

10. Η αρχή της δεδηλωμένης.

A. Ο ορισμός της αρχής της δεδηλωμένης

Ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα ρίζωσε μετά το 1875, ύστερα από έντονους αγώνες, με τη διακήρυξη του Χαριλάου Τρικούπη στον λόγο του θρόνου, ότι η κυβέρνηση πρέπει να έχει την δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής. Μετά το 1875, το πολιτικό σκηνικό στην Ελλάδα μεταβάλλεται, καθώς μετά την διακήρυξη της αρχής της δεδηλωμένης αρχίζει μία νέα περίοδος κοινοβουλευτισμού. Η αρχή της δεδηλωμένης αποτέλεσε την εξέλιξη της αρχής της διατήρησης των προηγούμενων ετών.

Αρχή της δεδηλωμένης ή απλώς δεδηλωμένη, όπως επικράτησε να λέγεται, είναι η θεμελιώδης συνταγματική αρχή, σύμφωνα με την οποία, ο «ανώτατος άρχων», ως ρυθμιστής του πολιτεύματος, είτε είναι αιρετός είτε κληρονομικός, πρέπει να διορίζει την κυβέρνηση από το πολιτικό κόμμα το οποίο έχει την πλειοψηφία στην Βουλή. Με τον τρόπο αυτόν, η κυβέρνηση «απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής».

Η αρχή της δεδηλωμένης αποτελεί την βάση του κοινοβουλευτικού συστήματος για την δημοκρατική διακυβέρνηση μιας χώρας. Ανάγεται στους πρώτους θεσμούς του αγγλικού πολιτεύματος, όπου διαμορφώθηκε, εξελίχθηκε και από εκεί καθιερώθηκε ύστερα στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη. Στην Ελλάδα αναγνωρίστηκε και άρχισε να εφαρμόζεται από το 1875.

B. Ιστορική αναδρομή

Μετά το 1830, και ύστερα από μακροχρόνια παρουσία και επιβολή του βασιλιά στο πολιτικό γίγνεσθαι, αποκτάμε στην Ελλάδα δημοκρατία, με το Σύνταγμα του 1864 (βασιλευομένη αντιπροσωπευτική δημοκρατία). Βέβαια η ισχύς του βασιλιά είχε ήδη περιοριστεί εν μέρει μετά το Σύνταγμα του 1844, το οποίο καθιέρωνε την συνταγματική μοναρχία. Το νέο Σύνταγμα, όμως δεν αποδέχεται πλέον την μοναρχική εξουσία αλλά αυτή αντικαθίσταται από την δημοκρατική. Ο βασιλιάς παραμένει ανώτατος άρχοντας, όμως πλέον προστατεύεται η λαϊκή κυριαρχία και θεσπίζεται η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών. Την νομοθετική εξουσία αναλαμβάνει ο βασιλιάς με την συνεργασία της Βουλής, την εκτελεστική εξουσία ο βασιλιάς μέσω των υπουργών που ο ίδιος διορίζει, ενώ η δικαστική εξουσία ασκείται από τα δικαστήρια. Το Σύνταγμα του 1864 είναι το μακροβιότερο, καθώς ίσχυσε περίπου 50 χρόνια. Μετά την ψήφισή του όμως, άρχισε μία περίεργη αντισυνταγματική τακτική να σχηματίζονται κυβερνήσεις όχι από την πλειοψηφία όπως έπρεπε, αλλά από την μειοψηφία της Βουλής. Αυτό, όπως ήταν φυσικό προκάλούσε αναστάτωση και συνταγματική ανωμαλία στην πολιτική ζωή της χώρας.

Σύμφωνα με τον καθηγητή συνταγματικού δικαίου Χρήστο Γγουρίτσα «ο βασιλεύς Γεώργιος εθεώρει τον σχηματισμό της κυβερνήσεως ως ζήτημα αποκλειστικώς προσωπικόν του, αναφέρεται δε ότι από της εποχής της ορκομωσίας του (19 Οκτωβρίου 1863) μέχρι το 1875 εξερράγησαν είκοσι δύο κυβερνητικάί κρίσεις, εκ των οποίων αν εξαίρεση τας τεσσάρας ή πέντε, αι λοιπαί προεκλήθησαν εκ των επεμβάσεων του Στέμματος» 26. Και «ο κατ' επανάληψιν από του 1864 διορισμός κυβερνήσεων εκ της μειοψηφίας της Βουλής η και των «αχρόων», θεωρηθείς ως κατάχρησις των σχετικων δικαιωμάτων του Ανώτ. Άρχοντος, τείνουσα να σταθεροποιηθή εις αντιδημοκρατικόν τρόπον διακυβερνήσεως της χώρας επροκάλεσεν αποφασιστικήν κατά του Στέμματος επέμβασιν του Χαριλάου Τρικούπη, τυπικού εκπροσώπου των φιλελευθέρων και δημοκρατικών τάσεων της αστικής τάξεως κατα το τελευταίον τέταρτον του XIX αιώνας,

καταλήξασαν εις την επιβολήν της «αρχής της δεδηλωμένης» επί των σχέσεων Βουλής και κυβερνήσεως» 27.

Γ. «Τίς πταίει;»

Η πρώτη «αποφασιστική κατά του Στέμματος επέμβαση» του Χ. Τρικούπη ήταν το περίφημο άρθρο του «Τίς πταίει;» που δημοσίευσε στην εφημερίδα του Πέτρου Κανελλίδη «Καιροί», φύλλο 29.6.1874. το ιστορικό άρθρο καυτηρίαζε «την αρχή των κυβερνήσεων της μειοψηφίας», που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην χώρα μας. Τόνιζε ότι η «διαγωγή» των κυβερνήσεων αυτών, που κάθε άλλο παρά εθνικές μπορούσαν να χαρακτηρισθούν, «ουδόλως δικαιολογεί μομφάς κατά του έθνους. Προκαλεί μόνον σκέψεις περί της καταχρήσεως της συνταγματικής προνομίας του διορισμού και της παύσεως των υπουργών». Διακήρυσσε κατηγορηματικά και ανεπιφύλακτα ότι για όλα αυτά «το έθνος δεν πταίει». Το μνημειώδες άρθρο κατέληγε στην υπόδειξη του ορθού που έπρεπε να εφαρμοσθεί προκειμένου να παύσει η συνταγματική και πολιτική κακοδαιμονία της χώρας. «Ίνα επέλθει θεραπεία, πρέπει να γίνη ειλικρινώς αποδεκτή η θεμελιώδης αρχή της κοινοβουλευτικής κυβερνήσεως ότι τα υπουργία λαμβάνονται εκ της πλειοψηφίας της Βουλής». Και αφού επιγραμματικά ανέφερε ότι «Ενόσω η Βασιλεία προσφέρει την εξουσίαν, την διάλυσιν και τας επεμβάσεις, ως βραβείον εις τας εν τη Βουλή μειοψηφίας, θα πολλαπλασιάζονται επ άπειρον, οι μνηστήρες της αρχής», κατέληγε στο ότι «Δεν πταίει το Έθνος».

Το ιστορικό άρθρο προκάλεσε στην κοινή γνώμη κατάπληξη και ειδικότερα λόγω της φήμης εκείνων των ημερών ότι ο Δ. Βούλγαρης με ορισμένους αυλικούς ετοίμαζε πραξικόπημα κατά του Συντάγματος. Αλλά το άρθρο αυτό μαζί με την μεγάλη εντύπωση που

26.Βλ. Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμ. Α, 1959, σελ. 203

27.Α.Ι. Σβώλου: Συνταγματικόν Δίκαιον, τομ. Α' 1942, σελ. 173

προκάλεσε, προκάλεσε και την ποινική δίωξη του αρθρογράφου. Ο Χαρίλαος Τρικούπης κλήθηκε στο ανακριτικό γραφείο την 6.7.1874. Το άρθρο που αποτελεί πραγματικό μνημείο της συνταγματικής Ιστορίας της χώρας μας οδήγησε τον Χαρ. Τρικούπη στην φυλακή. Λίγο αργότερα όμως τον οδήγησε και στην πρωθυπουργία. Έτσι σχημάτισε τον Απρίλιο του 1875 την πρώτη κυβέρνησή του και λίγο αργότερα μπόρεσε να διακηρύξει τις αδιάσειστες συνταγματικές αρχές του από την Βουλή.

11. Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης

Έτσι καθιερώθηκε στην χώρα μας η «αρχή της δεδηλωμένης», με εμφανή σημασία για την συνταγματική ομαλότητα και πολιτική τάξη. Η καθιέρωση όμως της αρχής της δεδηλωμένης δεν έγινε με γραπτή διάταξη. Κατά την επικρατέστερη μάλιστα διδασκαλία, καθώς διαμορφώθηκε και επιβλήθηκε από τον λόγο του θρόνου του 1875, δεν επρόκειτο ούτε για σχετικό συνταγματικό έθιμο. Ανήκε στις λεγόμενες «συνθήκες του πολιτεύματος», και έπρεπε να αναγνωρισθεί και να διασφαλισθεί με γραπτή διάταξη. Το Σύνταγμα του 1864, αν και έγινε σχετική πρόταση, δεν είχε την δύναμη να φθάσει ως αυτό το σημείο. Έτσι πρώτο το Σύνταγμα της «Ελληνικής Δημοκρατίας» της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1925 δέχθηκε και διακήρυξε με την διάταξη του άρθρου 86 ότι « η κυβέρνηση πρέπει να απολαύη της εμπιστοσύνης της Βουλής». Την ίδια διάταξη επανέλαβε και το Σύνταγμα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1925/ 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1926 και τέλος καθιέρωσε και ρύθμισε την αρχή της δεδηλωμένης το Σύνταγμα της 3^{ης} Ιουνίου 1927.

12. Διακρίσεις της αρχής της δεδηλωμένης

Η σχετική ή ατελής αρχή 28. της δεδηλωμένης είναι η πρώτη μορφή δεδηλωμένης που εμφανίστηκε στα ελληνικά συντάγματα από το 1875 και έπειτα. Σύμφωνα μ' αυτή, όταν πριν από το διορισμό της

κυβέρνησης υπάρχει δεδηλωμένη πλειοψηφία και βούληση στο κοινοβούλιο, τότε επιβάλλεται ο διορισμός της κυβέρνησης πλειοψηφίας αυτής δηλαδή που υποδεικνύει η πλειοψηφία και απαγορεύεται ο διορισμός κυβέρνησης μειοψηφίας, όταν όμως δεν σχηματιστεί πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, τότε είναι δυνατός ο διορισμός κυβέρνησης μειοψηφίας.

Η ατελής αρχή της δεδηλωμένης ρυθμίζει την εφαρμογή της δεδηλωμένης μόνο εφόσον υπάρχει πλειοψηφία, διαφορετικά επιτρέπει και το σχηματισμό κυβέρνησης μειοψηφίας. Ο διορισμός κυβέρνησης μειοψηφίας, ο οποίος είναι αντίθετος προς την αρχή της δεδηλωμένης, επιτρέπεται επειδή ακριβώς δεν υπάρχει σχηματισμένη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο. Στις περιπτώσεις αυτές δίνεται το δικαίωμα στον ανώτατο άρχοντα του κράτους να αναδειξει το υπουργικό συμβούλιο που ανταποκρίνεται στην προσωπική του βούληση. Η διαδικασία αυτή καταλήγει επομένως σε μια μορφή διανομής της εξουσίας ανάμεσα στον ανώτατο άρχοντα και τη Βουλή.

Η ατελής αρχή της δεδηλωμένης άρχισε να εφαρμόζεται από το 1875 με τη διακήρυξη της αρχής της δεδηλωμένης. Η αρχή της δεδηλωμένης ορίστηκε σ' αυτή της τη μορφή με τους δύο παρακάτω κανόνες: «πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος (ή συνασπισμού), που διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών». «Οι υπουργοί προτείνονται από τον πρωθυπουργό και διορίζονται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας». Οι μερικότερες αυτές αρχές δεν απαγορεύουν τον διορισμό κυβέρνησης μειοψηφίας, με αποτέλεσμα αυτός να θεωρείται συνταγματικά νόμιμος, εφόσον δεν υπάρχει πλειοψηφία, απαραίτητη προϋπόθεση για το διορισμό κυβέρνησης πλειοψηφίας.

---

28. Το Σύνταγμα του 1975 ρυθμίζει την ατελή αρχή της δεδηλωμένης. Σύμφωνα με το άρθρο 37 όταν δεν υπάρχει δεδηλωμένη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο δίνεται υποχρεωτικά διερευνητική εντολή στον αρχηγό της σχετικής πλειοψηφίας. Σε περίπτωση αποτυχίας της πρώτης διερευνητικής εντολής με την αδυναμία του αρχηγού να σχηματίσει πλειοψηφία δίνεται και δεύτερη διερευνητική εντολή. Μετά και τη δεύτερη αποτυχία ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει την αρμοδιότητα «...να διορίσει πρωθυπουργόν, μετά γνώμην του Συμβουλίου της Δημοκρατίας, μέλος ή μη της Βουλής, δυνάμενον κατά την κρίσιν του να τύχει ψήφου εμπιστοσύνης της Βουλής.» (αρθρ. 37 § 4 Σ).

Βλ. και Δημητρόπουλο Α., *Γενική Συνταγματική Θεωρία*, τ.Α', σελ. 578

Μία άλλη διάκριση της αρχής της δεδηλωμένης είναι αυτή σε απόλυτη ή τέλεια αρχή της δεδηλωμένης, η οποία θεμελιώνεται για πρώτη φορά στο αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1986. Απόλυτη ή τέλεια αρχή της δεδηλωμένης είναι αυτή που ρυθμίζει πως ως κυβέρνηση διορίζεται αυτή που υποδεικνύεται από την πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, όταν αυτή υπάρχει. Όταν όμως δεν υπάρχει η απαιτούμενη πλειοψηφία, τότε απαγορεύεται ο διορισμός κυβέρνησης μειοψηφίας και προκηρύσσονται εκλογές. Σε αντίθεση με την ατελή αρχή της δεδηλωμένης, η τέλεια αρχή της δεδηλωμένης απαγορεύει σε κάθε περίπτωση το διορισμό κυβέρνησης πλειοψηφίας.

Εφόσον όμως υπάρχει δεδηλωμένη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο κυβέρνηση θα αναδειχθεί η υποδεικνυόμενη από την πλειοψηφία. Στη περίπτωση όμως στην οποία δεν υπάρχει δεδηλωμένη πλειοψηφία, η αρχή της δεδηλωμένης επιτάσσει την απόπειρα σχηματισμού κυβέρνησης μέσω των διερευνητικών εντολών. Αν αποτύχει και αυτή η διαδικασία, το Σύνταγμα ορίζει τη σύγκληση των αρχηγών των κομμάτων και ως επόμενο στάδιο, επειδή δεν βρέθηκε λύση, την προκήρυξη εκλογών. Σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπει την κυβέρνηση μειοψηφίας ούτε ως τακτικής ούτε ως προεκλογικής. Έτσι η αρχή της δεδηλωμένης ολοκληρώνεται και αποκτά καθολικό περιεχόμενο.

Τέλος, διακρίνουμε την οιονεί αρχή της δεδηλωμένης κατά την οποία υπάρχει μεν κοινοβουλευτική πλειοψηφία στο κοινοβούλιο, απουσιάζει όμως η αναγκαία θέληση της συγκεκριμένης πλειοψηφίας να σχηματίσει κυβέρνηση. Δυο είναι οι συνθήκες που πρέπει να συντρέχουν για την ύπαρξη οιονεί δεδηλωμένης. Πρόκειται για την ανάδειξη κατά τη λήξη των εκλογών δεδηλωμένης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ικανής να σχηματίσει κυβέρνηση και την απουσία δεδηλωμένης εμπιστοσύνης. Η οιονεί δεδηλωμένη στην πραγματικότητα όμως δεν είναι δεδηλωμένη, εφόσον δεν συνδυάζει το οντολογικό με το βουλευτικό στοιχείο. Από την οιονεί δεδηλωμένη εκλείπει το βουλευτικό στοιχείο.

Στις περιπτώσεις οιονεί δεδηλωμένης, εφόσον η πλειοψηφία παραιτείται, παραμένει όμως συγκροτημένη σε πλειοψηφικό σώμα χωρίς να διασπάται και να υποστηρίζει άλλους συνδυασμούς και θέσεις, είναι εκ των πραγμάτων ανώφελη η χρήση διερευνητικών

εντολών, διότι δεν πρόκειται να συγκροτηθεί άλλη πλειοψηφία στο κοινοβούλιο. Υπάρχει βέβαια και η περίπτωση η πλειοψηφία να διασπαστεί και να υποστηρίξει άλλους συνδυασμούς, οπότε είναι δυνατή η εμφάνιση μιας άλλης πλειοψηφίας, τότε όμως γίνεται λόγος για παραίτηση μειοψηφίας. Στις περιπτώσεις οιονεί δεδηλωμένης το Σύνταγμα προβλέπει τη σύγκληση των αρχηγών των κομμάτων και μόνο εφόσον δεν βρεθεί λύση τη διάλυση της Βουλής.

Επίλογος

Το κοινοβουλευτικό σύστημα ολοκληρώθηκε και προσέλαβε την σημερινή του μορφή, αφού συνταγματοποιήθηκε ως σύστημα διατήρησης- συμπεριλαμβανομένης και της νομικής υποχρέωσης παραίτησης-, ενώ μετά το 1875 η αρχή της δεδηλωμένης αποτελεί την κορυφαία αρχή του , ρυθμίζοντας τον τρόπο ανάδειξης της κυβέρνησης. Η εφαρμογή της προϋποθέτει την ύπαρξη πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο που να υποστηρίζει συγκεκριμένο κυβερνητικό σχηματισμό. Η αρχή της δεδηλωμένης αποτέλεσε τομή στην πολιτική ιστορία της χώρας, καθώς οδήγησε σε μεταβολή του πολιτικού τοπίου και οδήγησε στο σύγχρονο κοινοβουλευτικό σύστημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, τεύχ.Α, 1981
- Αναστασιάδης Γ., ο Διορισμός και η Παύση των Κυβερνήσεων στην Ελλάδα, 1981
- Γεωργόπουλος κ.,Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο,2001
- Δημητρόπουλος Α., Η Αρχή της Δεδηλωμένης, 1991
- Δημητρόπουλος Α., Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Α΄, 2004
- Δημητρόπουλος Α., Οι Ελληνικές Κυβερνήσεις 1843-2004, 2004
- Δημητρόπουλος Α., Η Γένεση του Κοινοβουλευτικού Συστήματος και η ανάδειξη της κυβέρνησης- Το κοινοβουλευτικό σύστημα και ανάδειξη της κυβέρνησης στην Ελλάδα (1844-1875)
- ΜΑΝΕΣΗΣ Αρ., Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος, τόμος 2^{ος} , 1961-1965
- Μαυριάς Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, 2004
- Πάτσης Χ., Νέα Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 10^{ος} , 1977-1978
- Πάτσης Χ., Νέα Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 15^{ος}, 1977-1978
- Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Α΄, Θεωρητικό Θεμέλιο, 1994

Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β΄, Οργάνωση και Λειτουργία της Πολιτείας, 1993

Χρυσόγονος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος 2, 2008

Internet:

<http://www.jurisconsultus.gr/pubs/results.php?id=842>

<http://www.jurisconsultus.gr/pubs/index.php?type=01&rtype=de>
[p](#)

<http://www.jurisconsultus.gr/pubs/uploads/970.pdf>